

УДК 339.13:633.854.78(477)

DOI: 10.24144/2078-1431.2021.1(26).130-137

Микола Талавиря,

*доктор економічних наук, професор,
директор науково-дослідного інституту*

Василь Польохович,

Ігор Ващенко,

*аспіранти кафедри економічної теорії
Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

РОЗВИТОК ОЛІЄЖИРОВОЇ ГАЛУЗІ ЯК СТРАТЕГІЧНО ВАЖЛИВОЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Дослідження сучасного стану і перспектив розвитку виробництва та переробки олійних культур в Україні показало, що олієжирова галузь є досить перспективною.

У статті обґрунтовано методичні і практичні рекомендації щодо формування та функціонування ринку та розвитку олієжирової галузі, підвищення ефективності стратегічно важливого напрямку переробки олійних культур з високою доданою вартістю.

Ключові слова: *ринок, олійні культури, соняшник, попит, пропозиція, обсяги продаж, виробництво, ціна, валовий збір, олієжирова сировина.*

A study of the current state and prospects for the development of production and processing of oilseeds in Ukraine has shown that the oilseed industry is quite promising.

The article substantiates methodological and practical recommendations for the formation and functioning of the market and development of the oil and fat industry, increasing the efficiency of a strategically important area of processing oilseeds with high added value.

Key words: *market, oilseeds, sunflower, demand, supply, sales volumes, production, price, gross harvest, oil and fat raw materials.*

Мета статті – проаналізувати ринок соняшнику та перспективи його розвитку в майбутньому, дослідити особливості функціонування ринку олійних культур, основних чинників, що впливають на розвиток олійної галузі.

Методика дослідження. Використовувалися такі методи: монографічний (для всебічного й глибокого вивчення окремих явищ, процесів та виявлення причинно-наслідкових зв'язків їх розвитку), системний (полягає у дослідженні певних об'єктів як складних систем), економіко-математичний (дав змогу встановити кількісний вплив окремих факторів на досліджуваний результат), статистичний (під час роботи зі статистичною інформацією та аналітичних розрахунків).

Результати дослідження. На основі проведеного аналізу встановлено цінові коливання на ринку соняшнику в Київській області залежно від ємності попиту та пропозиції на цю продукцію.

Проведене дослідження сучасного стану і перспектив розвитку виробництва та переробки олійних культур в Україні показало, що олієжирова галузь є досить перспективною.

У результаті аналізу виявлено, що найбільш доцільно для розвитку ринку насіння соняшнику є: зберігання насіння соняшнику та реалізація за вигідними цінами, впровадження виробництва органічної продукції, що підвищить конкурентоспроможність аграрних підприємств.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні теоретичних, методичних і практичних рекомендацій щодо формування та функціонування ринку соняшнику в Україні.

Постановка проблеми. Виробництво та переробка олійних культур є стратегічно важливими для розвитку національної економіки України. Підприємства олієжирової галузі входять до переліку п'яти галузей харчової промисловості за обсягами виробництва. Навіть за сучасних складних фінансово-економічних умов підприємства задовольняють потреби внутрішнього ринку й постійно збільшують виробництво. На теперішньому етапі розвитку олієжирова галузь України має низку проблем, вирішення яких є необхідною умовою зміцнення її позицій на міжнародних ринках і забезпечення внутрішньої стабільності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти розвитку маркетингових досліджень та вивчення економічної кон'юнктури й ринку насіння соняшнику й соняшникової олії опрацьовано у дослідженнях іноземних і вітчизняних учених-економістів: В.В. Байдали [1], О. Маслака [9], М.П. Талавирі [1, 7, 10], О.М. Талавирі [7] та інших.

Виклад основних результатів дослідження. Соняшник є основною сільськогосподарською культурою, прибутковість вирощування якої є безсумнівною, за ступенем рентабельності вона посідає перше місце. Ця олійна культура займає перше місце в Україні, адже з неї виробляють понад 60% всієї рослинної олії. Більше того, на початку ХХІ ст. соняшник є однією з головних олієбілкових культур світового землеробства, важливим джерелом виробництва олії та шроту, що відіграє особливу роль у поліпшенні фінансового стану сільськогосподарських підприємств у період подолання економічної кризи і переходу до ринкових відносин. Виробництво соняшнику завжди було достатньо рентабельним, продукти його переробки конкурентоспроможні на внутрішньому і світовому ринках, а також є необхідною складовою продовольчих і кормових білкових ресурсів.

Насіння соняшнику використовується як цінний продукт харчування і широко застосовується різними галузями переробної промисловості. В олії містяться біологічно активні речовини – фосфатиди, вітаміни і провітамін А [1].

Соняшник – культура, вимоглива до вологи та теплолюбна, хоча є рослиною посухостійкою. Культура вибаглива до інтенсивного сонячного

освітлення, добре росте на каштанових ґрунтах та чорноземах, а гірше – на глинистих, заболочених та піщаних [2].

Соняшник в Україні вирощують в усіх регіонах, але найпоширеніший він у південних та центральних областях. Відомо, що сівба соняшнику на площах понад 500 тис. га проводилась у Запорізькій, Дніпропетровській, Миколаївській та Кіровоградській областях, на площах понад 400 тис. га – в Одеській та Харківській.

У сільськогосподарських підприємствах зосереджено основні площі виробництва соняшнику. Так, за підсумками минулого року в агроформуваннях, враховуючи фермерські господарства, було понад 84% площ зайнято під цією культурою, решта – господарства населення.

Таблиця 1. Динаміка виробництва насіння соняшнику у Київській області

	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Площа, з якої зібрано урожай соняшнику, тис. га															
Усі категорії господарств	2,8	4,8	8	21,7	34,6	66,2	86	86,2	108	117	116	166	165	191,7	159,4
у т.ч. с.-г. підприємства	0,7	3	7,4	20,8	32,7	64,3	83,8	84	106	114	113	163	162	189,5	157,6
господарства населення	2,1	1,8	0,6	0,9	1,9	1,9	2,2	2,2	2,3	3	2,8	2,7	2,4	2,2	1,8
Виробництво, тис. тонн															
Усі категорії господарств	4,5	5,6	7,8	25,3	47,3	122	167	210	297	301	292	453	397	570	508
у т.ч. с.-г. підприємства	0,8	2,4	7,1	23,9	44,5	118	163	204	291	293	286	445	391	565	503
господарства населення	3,7	3,2	0,7	1,4	2,8	3,8	4,5	5,7	6,1	7,5	6,5	7,5	6	4,7	4,8
Урожайність, ц/га															
Усі категорії господарств	16,2	11,6	9,7	11,7	13,7	18,4	19,4	24,4	27,4	25,8	25,2	27,3	24,1	29,7	31,9
у т.ч. с.-г. підприємства	11,7	8	9,7	11,5	13,6	18,3	19,4	24,3	27,5	25,8	25,2	27,3	24,1	29,8	31,9
господарства населення	17,6	17,9	9,7	15,1	15,1	19,2	20,5	26,5	26,4	24,8	23,6	27,8	24,7	21,3	25,9

Аналіз показників табл. 1 свідчить про те, що площа посіву майже з кожним роком збільшувалася (вийняток 2019 р.), та відображає екстенсивний шлях розвитку виробництва соняшнику. У 2019 р. посівна площа зросла, порівняно з 1985 р., майже в 57 разів. Збільшення посівних площ соняшнику привело до повернення його на попереднє місце в сівозміні через 3–5 років, що призводить до поширення хвороб, погіршення загального стану орних земель, збільшення площ, які необхідно відводити під чисті пари. Тому різке збільшення посівних площ цієї культури призводить до необхідності їх скорочення в наступні роки. Але виробники соняшнику, задля збільшення доходів в умовах високої ціни на цю культуру, часто не звертають увагу на вимоги агротехніки, що призводить до зниження родючості ґрунту і, як наслідок, до зменшення врожайності та погіршення показників ефективності виробництва культури.

Пропорційно збільшенню посівних площ соняшнику щорічно зростають і валові збори. Найбільшим цей показник був у 2018 р., коли він становив 570 тис. т., що майже в 127 разів більше, ніж у 1985 р. Найвища врожайність була в 2019 р., яка становила 31,9 ц з 1 га.

Таблиця 2. Частка соняшнику у виробництві продукції сільського господарства у Київській області (у постійних цінах 2016р.; млн.грн)

	2010	2015	2016	2017	2018*	2019*
Продукція сільського господарства	11491	14154	15544,7	14881,5	44497,9	40802,3
Продукція рослинництва	6753,9	8715,6	10348,9	9161,3	30524,8	28678,4
у тому числі						
технічні культури	1245,7	2291,7	2802,6	2445,439	10324,54	8915,612
насіння соняшнику	345,9	830,2	1286,3	1129,7	4855,0	4326,1
Частка соняшнику у валовій продукції сільського господарства	3,0	5,9	8,3	7,6	10,9	10,6
валовій продукції рослинництва	5,1	9,5	12,4	12,3	15,9	15,1
вартості технічних культур	27,8	36,2	45,9	46,2	47,0	48,5

Проаналізувавши дані табл. 2, бачимо, що продукція сільського господарства, зокрема рослинництва, має тенденцію до збільшення до 2018 р. порівняно з 2010 р. У 2019 р. спостерігається спад виробництва

продукції сільського господарства. Найбільше значення продукції сільського господарства припадає на 2018 р. – 44 497,9 млн.грн, а найменше в 2010 р. – 11 491 млн.грн. Якщо аналізувати динаміку стосовно насіння сояшнику, спостерігаємо, що в 2019 р. частка збільшилась на 29 311,3 млн. грн порівняно з 2010 р. Частка сояшнику у валовій продукції сільського господарства, валовій продукції рослинництва та вартості технічних культур підвищується, що позитивно впливає на динаміку виробництва продукції сільського господарства у Київській області.

Україна як виробник насіння сояшнику та сояшnikової олії посідає перше місце у світі. Наша країна вирощує 32% світового обсягу насіння сояшнику – 13,3 млн т, виробляє сояшnikової олії 4,66 млн т. За період з 1998 по 2016 р. виробництво зросло у 7–8 разів. Більшість видів продукції експортуються, оскільки внутрішнє споживання становить лише 450–500 млн т з тенденцією до збільшення.

Регіони вирощування сояшнику: Україна – 32%, Росія – 24, Європа – 20, Аргентина – 8, Китай, США, Туреччина, Південна Африка, Казахстан, Сербія– 16% та ін. [3].

Україна – ключовий регіон для розвитку цієї культури, ми маємо сприятливі фактори для його зростання. У Західній Європі посівні площі в останні 15 років постійно зменшуються, під культуру відводяться найбідніші ґрунти, а в Україні – навпаки [9].

Основні конкуренти на європейському ринку: Румунія – 1 млн га, Болгарія – 850 тис. га, Іспанія – 650, Туреччина – 550, Франція – 550 тис. га, усього по ЄС близько 5 млн га, Україна – 6 млн га.

На український аграрний ринок має значний вплив ситуація на світовому, тому що значна частка зерна та олійного насіння експортуються за цінами, які формуються на міжнародних біржових майданчиках, а на їх рівень впливає загальносвітова тенденція виробництва та споживання продукції. Упродовж 2016/2017 маркетингового року (МР) спостерігалися коливання цін на сояшник. Якщо у жовтні того року ціна угод на Роттердамській біржі (Нідерланди) за умов CIF (доставка у порт призначення) становила 413 дол. за 1 т, у листопаді того самого року підвищилася до 423 дол. /т, а потім почала поступово знижуватися та досягла мінімального сезонного рівня 396 дол. /т у червні поточного року. Загалом середня світова ціна на сояшник 2016/2017 МР становила 408 дол. США/т, нижче порівняно з попереднім сезоном на 7,3% [6].

На внутрішньому ринку України сояшник користується постійним попитом, про що свідчить постійне підвищення закупівельних цін упродовж маркетингового сезону та їх утримання на високому рівні порівняно із зерном. За даними аналітичної агенції «АПКІнформ», станом на 15 жовтня 2017 р. рівень середньозважених закупівельних цін в Україні на сояшник становив 10,4 тис. грн/т. При цьому в поточному сезоні відбувалися коливання цін від 9,8 (друга, третя декада серпня) до 10,8 тис. грн/т (третя декада липня) [10]. Разом із тим дешевим було насіння у північних регіонах, а найвищі ціни – у південних та центральних областях. Порівняно з відповідним періодом минулого року сояшник продавався дорожче

на 3%. Надалі очікується поступове підвищення цін. На це впливатиме девальвація гривні, а також зростання попиту на внутрішньому та світовому ринках [1].

Соняшник посідає третє місце серед найбільш вирощуваних у світі олійних культур та має значний вплив на загальний олійний баланс. Обсяги виробництва його поступають соєвим бобам та ріпаку. Загалом прогнозується, що світове виробництво олійного насіння у 2017/2018 МР досягне 577 млн т. Натомість частка соєвих бобів становитиме 60%, ріпаку — 12, тоді як соняшнику — лише 8% [4].

За прогнозами Міністерства сільського господарства США (USDA), у 2017/2018 МР світове виробництво соняшнику становитиме 46,3 млн т, тобто менше попереднього сезону на 2,6%. Зменшення виробництва відбуватиметься через зниження врожайності попри розширення посівних площ. Так, урожайність очікується близько 1,8 т/га, що на 4,7% нижче попереднього сезону. Посівна площа під культурою становитиме 25,8 млн га, що на 2,1% перевищить минулорічний показник.

За попередній сезон на 17,6% більше зберуть соняшнику в Аргентині. Своєю чергою, Росія посилить виробництво цього олійного насіння на 1,3% – до 11 млн т, Туреччина — на 21%, до 1,6 млн т, Китай — майже на 2%, до 2,9 млн т [3].

Разом із тим у країнах ЄС-27 очікується виробництво соняшнику на рівні 8,5 млн т, що на 1% менше ніж у минулому сезоні. Незважаючи на збільшення виробництва соняшнику в основних країнах-виробниках, Україна залишиться найбільшим світовим виробником цього олійного насіння.

Головним інструментом державного регулювання діяльності олієжирової галузі є відсоткова митна ставка на експорт насіння олійних культур, передусім на насіння соняшнику. Уперше експортне мито на насіння соняшнику було запроваджено у січні 1993 р. за ставкою 30% терміном дії до грудня 1993 р. відповідно до положення Декрету Уряду України від 11.01.93 р. № 3–93. У наступні роки експортне мито не застосовувалося, що негативно вплинуло на загальний стан олієжирової галузі України.

Більшість вітчизняних фахівців ринку олійних культур та олії негативно оцінюють наслідки скасування мита на функціонування олієжирової галузі – недозавантаженість виробничих потужностей внаслідок зростання експорту насіння соняшнику, зменшення пропозиції олійної продукції на внутрішньому ринку, зниження частки України як експортера соняшникової олії, вірогідність ввезення олії в Україну з ЄС за європейськими цінами, що спричинить підвищення цін на олію на внутрішньому ринку приблизно на 70 %, а на продукцію з використанням олії (майонези, маргарини) – на 130–150 %, а також на ціну шроту.

Такі дії можуть призвести до втрати Україною зовнішніх ринків збуту та її провідних позицій на ньому. Нашу нішу на зовнішньому ринку соняшникової олії посяде конкурент – Російська Федерація, яка поставляє щороку 1,5–2,0 млн т олії соняшникової на експорт. Багато науковців передбачали, що впровадження експортного мита негативно вплине на

позицію України на світовому ринку олійних культур і позбавить конкурентних переваг на ринку рослинних олій. Однак, як було зазначено вище, за обсягами експорту соняшникової олії галузь посіла перше місце у світі і поставляє її до 90 країн.

Прибічники введення мита вбачають позитив ще й у тому, що це зможе підвищити закупівельні ціни на олієжирову сировину та продукцію і поліпшити доходи агрогосподарств. Однак у цілому вигоди окремих учасників ринку будуть незначними порівняно з втратами держави загалом, тому вона має вести гнучку політику щодо обмеження експорту насіння соняшнику та соняшникової олії. Варто визначити, чи залишити 10% мито, що діє наразі, чи встановити квоту залежно від кон'юнктури світового ринку на соняшникове насіння і продукцію, що з нього виробляється.

Висновки. Виробництво соняшнику в Україні останніми роками стає дедалі прибутковою галуззю, але необхідно враховувати певні особливості. Одним зі способів підвищення ефективності виробництва соняшнику є впровадження сучасних ресурсощадних технологій виробництва, що впливає на приріст урожайності.

Отже, сприятливі кон'юнктура ринку та рівень рентабельності стимулюватимуть аграріїв вирощувати соняшник. При цьому доцільно дотримувати сівозміни та агротехнології. Це, у свою чергу, надаватиме можливість отримання прогнозованих урожаїв та належної якості продукції. Нині ринку потрібен якісний та недорогий товар. Тож ресурси щодо збільшення доходів криються в ретельному виконанні агротехнологічних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Approaches to the definition of production determinants of oriented economy / M. P. Talavyria, V. V. Lyman, V. V. Baidala, R. T. Holud. Економіка АПК. 2016. № 7. С. 39–44.
2. Barbier, E. 2007. Natural Resources and Economic Development, Cambridge University Press.
3. Endress, L.; Roumasset, J.; Zhou, T. (2005). Sustainable Growth with Environmental Spillovers. *Journal of Economic Behavior and Organization*. 58 (4): P. 527–547.
4. Korowitz, David (2012). Ignorance by Consensus, Foundation for the Economics of Sustainability.
5. OECD, Biotechnology for Sustainable Growth and Development, March 2004. URL : <http://www.hse.ru/org/hse/iori/oecdprj20>.
6. Oil Crops Yearbook/OCS-2012/March 2012/ [Електронний ресурс] – URL : <http://www.fas.usda.gov>.
7. Talavyria M. P., Talavyria O. M. Aspects of sustainable development enterprises. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2015. Volume 3, No3. P. 147–149.
8. World Commission on Environment and Development. “Our Common Future, Chapter 2: Towards Sustainable Development”. *Un-documents.net*. Retrieved 2011-09-28.
9. Маслак О. Сучасні тенденції ринку соняшнику // *Техніка і технології АПК*. 2011. № 5 (8). С. 35–38.

10. Талавиря М. П. Перспективи розвитку біоенергетичного потенціалу в сільському господарстві // Розвиток біоенергетичного потенціалу в сільському господарстві : матеріали доповідей міжнародного науково-практичного семінару (м. Київ, 10 лют. 2016 р.). Київ, 2016. С. 94–96

REFERENCES

1. Talavyria, M.P., Lyamar, V.V., Baidala, V.V., & Holud, R.T. (2016). Approaches to the definition of production determinants of oriented economy. *Ekonomika APK*, 7, pp. 39–44 [in English].
2. Barbier, E. (2007). *Natural resources and economic development*. Cambridge University Press [in English].
3. Endress, L., Roumasset, J., & Zhou, T. (2005). Sustainable growth with environmental spillovers. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 58 (4), pp. 527–547 [in English].
4. Korowitz, D. (2012). Ignorance by consensus. *Foundation for the Economics of Sustainability* [in English].
5. *Biotechnology for sustainable growth and development (2004)*. OECD. Retrieved from: <http://www.hse.ru/org/hse/iori/oecdprj20> [in English].
6. *Oil crops yearbook. (2012). OCS-2012*. Retrieved from: <http://www.fas.usda.gov> [in English].
7. Talavyria, M.P., & Talavyria, O.M. (2015). Aspects of sustainable development enterprises. *Scientific Letters of Academic Society of MichalBaludansky*, Vol. 3, No. 3, pp. 147–149 [in English].
8. *Our common future. Towards sustainable development. (Vol. 2)*. World Commission on Environment and Development. Retrieved from: <http://un-documents.net> [in English].
9. Maslak, O. (2011). Suchasni tendentsii rynku soniashnyku [Modern trends in the market of sunflower]. *Tekhnika i tekhnolohii APK - Technique and technologies of agro-industrial complex*, 5 (8), 35–38 [in Ukrainian].
10. Talavyria, M.P. (2016). *Perspektyvy rozvytku bioenerhetychnoho potentsialu v silskomu hospodarstvi* [Prospects for development of bioenergy potential in agriculture]. *Rozvytok bioenerhetychnoho potentsialu v silskomu hospodarstvi: materialy dopovidei mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho seminaru - Development of bioenergy potential in agriculture: materials of reports of the international scientific and practical seminar*. (pp. 94–96). Kyiv [in Ukrainian].